

زاراوه له نیوان مەلانیی زانستی و کۆمه لایه تییدا

بژۆین یه حیا محهمەد

زانکۆی گهرمیان - کۆلیژی پەرۆدهی بنه‌ره‌ت/به‌شی زمانی کوردیی

bzhwenyahya123@gmail.com

پوخته

نەم لیکۆئینه‌وه‌یه به‌ناونیشانی (زاراوه له‌نیوان مەلانیی زانستی و کۆمه‌لایه‌تییدا)، که لیکۆئینه‌وه‌یه‌کی په‌سنیی شیکارییه، هه‌وئیکه بۆ یه‌کخستنی زاراوه‌وه‌یه‌هه‌شتنی دووانه‌یی له‌ زمانی کوردیدا، سه‌ره‌تا جیاکاریی له‌نیوان چه‌مکی "وشه" و "زاراوه" دا‌کراوه، که هه‌موو زاراوه‌یه‌ک وشه‌یه، به‌لام هه‌موو وشه‌یه‌ک نابیت به‌زاراوه له‌زماندا، چونکه سه‌نگی مه‌حه‌ک له‌ وشه‌دا واتایه، به‌لام له‌زاراوه‌دا چه‌مکیکی زانستییه‌و پێویستی به‌برپاری پسرۆری زانستی ده‌بیت، که وشه‌یه‌ک ببیت به‌زاراوه به‌رامبه‌ر به‌ چه‌مکیک، نەم جیاکارییه به‌بنه‌مای جیا‌کردنه‌وه‌ی زانستی زاراوه‌سازی و فه‌ره‌ه‌نگ‌سازی داده‌نریت، دواتر جه‌خت له‌سه‌ر نه‌وه‌ کراوه‌ته‌وه، که دووانه‌یی له‌زماندا ریگه‌ پینه‌دراوه له‌ ناستی وشه‌و زاراوه‌شدا گونجاو نییه، مه‌به‌ست له‌دووانه‌یی به‌کاره‌ینانه‌وه‌و دووه‌ینه‌کردنی وشه‌ فه‌ره‌ه‌نگ‌یه‌کانی زمانه، که ده‌بیته جیگه‌وه‌ی مۆرفۆلۆژی و به‌ مۆدی‌لیکی تری فۆرم‌دا‌رشتنی فه‌ره‌ه‌نگ‌یی داده‌نریت، به‌لام نەمه‌ کاتی‌ک له‌زماندا ریگه‌ پید‌دراوه، که وشه‌که بۆگه‌یان‌دی واتایه‌کی نوێ به‌کاربه‌ینریته‌وه، چونکه به‌ پێیی تیۆری سیمانتیکی پیکه‌ینان، هیچ وشه‌یه‌ک له‌زماندا هه‌نگری هه‌مان نیشانه‌ی واتایی وشه‌یه‌کی تر نییه، نه‌گه‌ر به‌نیشانه‌یه‌کی بچو‌کیش بیت جیا‌وا‌زن، نه‌مه‌ش ریگه‌یه‌کی گونجاوی نه‌هه‌شتنی دووانه‌یه‌یه له‌زماندا.

دووانه‌یی مۆرفۆلۆژی کاتی‌ک گونجاوه له‌زماندا، که فۆرمه‌که بۆ نیشانه‌یه‌کی جیا‌وا‌ز به‌کاربه‌ینریته‌وه و واتایه‌کی نوێ بگه‌یه‌نیت، به‌لام دووانه‌یی له‌زاراوه‌دا، که مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی تو‌یژینه‌وه‌که‌یه، ریگه‌ی پینادریت ته‌نها له‌یه‌ک حاله‌تدا نه‌بیت، نه‌ویش حاله‌تی پێشکه‌وتنی زانستییه، واته‌ کاتی‌ک دووانه‌یی له‌ زاراوه‌ی زمانیدا ریگه‌ی پید‌د‌ریت، که با‌گراوه‌ندی زانستی هه‌بیت، هه‌روه‌ها له‌ زاراوه‌ داناندا مەلانی له‌نیوان تاکه‌کاندا دروست ده‌بیت له‌سه‌ر دانانی زاراوه‌یه‌کی دروست و زانستی، که نەم مەلانییه دووانه‌یی دروست ده‌کات له‌زماندا، هه‌روه‌ها لایه‌نگری بۆ به‌کاره‌ینانی زاراوه‌کان دروست ده‌بیت، بۆیه تاکه‌گه‌راییی له‌دانانی زاراوه‌دا رۆلیکی گرنگی هه‌یه، به‌مه‌رجیک زاراوه‌ی دروست و زانستی دابنیت به‌رامبه‌ر به‌ باب‌ه‌تیکی زمان و پش‌تگیری نەم هه‌وئە تاکه‌ که‌سیانه‌ بکریت بۆ نه‌هه‌شتنی جووت زاراوه له‌زماندا، چونکه یه‌کخستنی زاراوه پێویستی به‌ پاپ‌شتیی کۆمه‌لایه‌تییه، چونکه ده‌بیت دوا‌ی ریچکه‌ زانستییه‌که بکه‌وین، تی‌روانینی کۆمه‌لایه‌تییه له‌تی‌روانینی زانستی جیا‌بکه‌ینه‌وه، به‌ پێوه‌ریکی زانستی بۆ ده‌ستکه‌وتنی نه‌نجامی دروست و زانستی.

هه‌رله روانگهی باسکردنی که موکورتیی فهره‌نگیی زمانه‌وه، باسی وهرگرتنی وشه و زاراوه کراوه بۆ پرکردنه‌وهی نه‌و که لینه فهره‌نگییه، به‌لام وهرگرتن نه‌گهر له‌زمانیکی بیگانه‌وه بیټ یان له زاریکی تری زمانه‌که‌وه بیټ، به هه‌رهمه‌کی و له‌خووه نابیټ، به‌ئکو به پیره‌وکردنی کۆمه‌ئیک مهرجی زانستی ده‌بیټ، بۆنه‌وهی دوو فۆرمیی له‌زماندا دروست نه‌بیټ، که هه‌نگریی هه‌مان نیشانه‌ی واتایی بن، چونکه تیوری نیشانه واتاییه‌کان ریگه به‌بونی دوو فۆرم بۆ یه‌ک واتا نادات، به‌مپییه ده‌بیټ که لینه‌یک هه‌بیټ له زمانه‌که‌دا بۆنه‌وهی ریگه به وهرگرتنی وشه و زاراوه بدات له‌زمانیکی تره‌وه، واته فۆرمیک له زمانیکی تره‌وه بۆ واتایه‌ک وهرناگیریت، که زمانه‌که خۆی فۆرمی بۆ دارشتیټ، که واته زمان کاتییک ریگه به‌هاتنه‌ناوه‌وهی وشه‌ی بیگانه‌ده‌دات، که یان فۆرمه‌که‌ی یان واتا‌که‌ی گۆرانی به‌سهردا بیټ، بۆنه‌وهی ده‌روازی فهره‌نگیی زمانه‌که به‌رویدا بکریته‌وه و که لینه‌یکی فهره‌نگیی زمان پرېکاته‌وه و بیټ به‌لیکسیم و بچیتته ناو فهره‌نگه‌وه، به‌بیته‌وهی دووانه‌یی له‌زماندا دروست بکات.

کلیلی وشه‌کان: زاراوه، وشه، مەملانیی زانستی، مەملانیی کۆمه‌لایه‌تی

1. چه‌مکی وشه‌و زاراوه:

زمانه‌وانه‌کان بایه‌خیکی زۆر به باسکردنی قووی وشه و زاراوه ده‌دن، هه‌رچه‌نده "زاراوه" جوړیکه له جوړه‌کانی " وشه"، به‌لام ریچکه‌ی تاییه‌تی خۆی هه‌یه و وشه‌ی فهره‌نگیی سه‌ر زمانی کۆمه‌لانی خه‌ئک نییه، به‌ئکو ریپازی سه‌ره‌کیی زاراوه دانان، گواستنه‌وهی وشه‌یه له واتایه‌که‌وه بۆ واتایه‌کی تازه‌تر، که واته هه‌موو وشه‌یه‌ک زاراوه نییه، به‌لام هه‌موو زاراوه‌یه‌ک وشه‌یه.

زمانه‌وانان و پسپۆرانی زاراوه‌دانان کۆکن له‌سه‌ر نه‌وه‌ی، که (وشه) و (زاراوه) جیاکاری هه‌یه له‌نیوانیاندا، نه‌مه‌ش به‌بنه‌مای جیاکردنه‌وه‌ی نیوان زانستی زاراوه‌سازی و زانستی فهره‌نگسازی داده‌نریټ، هه‌روه‌ها وشه‌کان له فهره‌نگدا به‌کۆمه‌ئیک نیشانه‌ی واتاییه‌وه هه‌نگیرون، که له نواندن دهره‌کییاندا ده‌توانن هه‌رجاریک مارکه له یه‌کیک له نیشانه‌بدن، که له نواندن ناوه‌کییاندا هه‌نگیرون، که واته وشه‌کان له زمانی کوردیییدا دهربری گشتیتیی و ده‌شیت وشه‌کان بۆ ناوانان له شته‌کانی ده‌روبه‌رمان به‌کاریان به‌نیین، به‌لام زاراوه هه‌میه‌کی زمانی دیاریکراوه به‌رامبه‌ر به چه‌مکیی دیاریکراوه به‌کارده‌هینریټ، که واته زاراوه‌کان دهربری گشتیتیی نین و مارکه‌یان لیدراوه بۆ بابه‌تیکی تاییه‌تی، که هه‌موان له‌سه‌ری ریک ده‌که‌ون.

هه‌روه‌ها خالیکی تری جیاکاری له نیوان وشه‌و زاراوه‌دا نه‌وه‌یه، که زمانه‌وانه‌کان له وشه‌وه بۆ رسته و پاشان بۆ واتا ده‌پۆن، به‌لام له زاراوه‌سازییدا له لیکۆئینه‌وه له چه‌مک و تاییه‌تمه‌ندییه‌کانییه‌وه ده‌ست پیده‌کات تا ده‌گاته نه‌و زاراوه دروسته‌ی، که به‌گونج‌او ده‌زانریټ بۆ دهربرین به‌رامبه‌ر به‌و چه‌مکه‌ی زاراوه‌ی بۆ داده‌نریټ. زاراوه وشه‌یه‌کی تاییه‌تییه بۆ بابه‌تییک له بابه‌ته‌کانی زانست و زانیاری و زمانه‌وانیی و رۆشنیری و شارستانی و هه‌موو نه‌وانه‌ی، که په‌یوه‌ندییان به‌و

بابه تهوه هه يه به كارده هينرييت، ههروهه زاروه ريككه وتنى كۆمه نه كه سيكه نه سه ر دانانى زارواويهك به رامبه ر به چه مكينك، ههروهه زۆربه ي نه وانهى باسى زارواه سايان كر دووه، نه سه ر نه وه كۆكن، كه زارواه سايى وهك زانستىك بايه خ به په يوه ندىي نيوان چه مكه زانستىيه كان و زارواه كانى زمانه وانىي ده دات و ئيبان ده كۆئيتته وه.

نه گه رچى زاروه گرنكى و تاييه تمه ندىي خۆي هه يه و به به ردى بناغى هه موو زمانىكى پيشكه وتوو داده نرييت، ههروهه هه وئيكه بۆ يه كخستنى بير كرده وه و تير وانينمان، به لام ليكۆئينه وه ي زارواه سايى له زمانى كوردىيدا، نه گه يشتو وه ته ئاستى پيويست، هيجكام نه كيشه كانى زارواه سايى هه وئى چاره سه كردنى نه دراوه بۆيه نه م تويز ئينه وه يه هه وئيكه بۆ چاره سه كردنى كيشه ي جووت زارواه له زمانى كوردىيدا، واتا يه كخستنى زارواه و به كار هينانى يهك زارواه به رامبه ر به يهك چه مكى زانستىي مه به ستى سه ره كىي تويز ئينه وه كه يه⁽¹⁾.

2. دوو فۆرمى له وشه و زارواهدا

فه ره نك نواندى ناوه كىي و ده ره كىي هه يه، لايه نيكى نوانده ناوه كىيه كه ي بريتييه له دارشتنى پۆله ره گه ز بۆ چه مك و بيره پيش-فه ره نكىيه كه ي، كه په يوه ست به سيمانتيكى پيكه ينانه وه فۆرم دارشتنه بۆ نيشانه كان، بۆ نموونه يه كيك له بنه ماكانى سيمانتيكى پيكه ينان ناوانه (naming)⁽²⁾، كه فۆرمى پۆله ره گه زيك هاوشيوه ي فۆرمى پۆله ره گه زيكى تر نابيت، مه گه ر واتايه كى تر بخريته نه ستوى هه مان فۆرم، به وهش (X^n) يك له نوانده ده ره كىيه كه ي فه ره نكدا دوو هينده ده كريت بۆ واتاى نو، مه به ست له دوو هينده يي فۆرمىي نه وه يه، كه وشه يهك فۆرمه كه ي ببيت هه كارى دروستبوونى دوو هينده يي له زماندا، نه وه شه وه زمان به كار هينانه وه دوو هينده كردنى وشه فه ره نكىيه كانى ده بيتته جيگه وه ي پرۆسه مۆرفۆلۆژىيه كان و ده بيتته مۆدىلكى ترى فۆرم دارشتنى فه ره نكىي، به واتايه كى تر هه ريه كه له (X^n, X^v, X^a) هكان خاوه نى فۆرم و واتايه كىي فه ره نكىين، كه به پيى سيمانتيكى پيكه ينان دارپژراوه، يه كيك له پرۆسه باوه كانى مۆرفۆلۆژى دوو هينده ييه⁽³⁾، به شيوه يه كى ئاسايى وهكو پرۆسه يه كى وشه دروست كردنى مۆرفۆلۆژى ئيبده ر وانرييت، Zoll (2005: 6) رايده گه يه نييت: "دوو هينده يي كاتييك روو ده دات، كه مۆرفۆلۆژىي داواى دوو پيكه اته بكات له وه سفىكى سيمانتيكىي ديارى كراودا"⁽⁴⁾، به پيى نه مه بيت دوو هينده يي دوو باره خستنه وه گه رى يان به كار هينانه وه ي پيكه اته يه كى مۆرفۆلۆژىيه به مه به ستى به ده ستخستنى واتايه كى نو بۆ پر كرده وه ي نه وه كه موكورتىانه ي له فه ره نكى زماندا هه ن، به به كار هينانه وه ي هه مان نه و وشانه ي، كه له فه ره نكه كه يدا تو مار كراون، بۆيه به دوو هينده يي ناوده برييت.

(1) سودم له سه رچاوه كانى (جه مال عه بدول، 2008) و (شه هاب شيخ ته ييب، 2012) و (بژوين يه حيا 2016) وه رگرتووه.

(2) Phill, (1992).

(3) Martin Haspelmath & Andrea D.Sims, (2011:38).

(4) Haritini kallergi, (2015: 65)

لیره دا پیوسته نهوه بزانیته، که ههردانهیهکی فرههنگی له ناو فرههنگدا به لیکسیمیک دادنه نریت، که واته لیکسیم یه که یهکی سه رهکی فرههنگی زمانه و دانه یهکی نادیارایی ناو فرههنگی ناوه زبیه⁽⁵⁾، له بهرجهسته کردنیدا له ناو فۆرمی مۆرفۆلۆژی و سینتاکسیدا واتا شاراوهکانی ناو لیکسیمیک بهرجهسته دهن، نه گهرچی لیکسیمهکان نواندن تاییه تیبیان ههیه و به ته نهها له فرههنگدا تۆماده کرین و ههر لیکسیمیکیش دهروازهی تاییه تی خۆی ههیه، به لام ده کریت هه ندیک لیکسیم نواندن زیاتری هه بیته، به واتایهکی تر، ده کریت لیکسیمیک له چهند نواندنیکدا ده ریکه ویت، نه مهش نه وکاته ده بیته، که به هۆی به کارهینانی له دروسته ی که رهسته یهکی نوئی زمانیدا واتاکه ی ده گۆریت و ده بیته لیکسیمیک سهر به خو، بۆ نمونه (/منال/، /پیاو/، /ژن/، ... تاد) لیکسیم سهر به خو و له نواندن ناوهکی فرههنگیدا سهر به که تیگۆری ناو و به هۆی به کارهینانه وه بیان له نواندن ده رهکی فرههنگیدا بۆ دروستکردنی فۆرمی نوئی بۆ گه یاندنی واتای نوئی و پرکردنه وه ی که مۆکورتی ناوهکی فرههنگی، به لام ده کریت له نواندن ده رهکی فرههنگیدا نواندن جیاوازیان هه بیته، زۆر جار له گه ل نواندنه جیاوازهکانی لیکسیمیکدا ده کریت که تیگۆری به که شی بگۆریت، بۆ نمونه /منال/ ناوی ره گه زی نیرینه و مینهنی خیزان و کۆمه له، واته ده ریری گشتیتیه و سیفات و تاییه تیبی نه ته مه نه، په رینراوه ته وه بۆ هه ئسه نگاندنی هه ئسوکه و تیی مروقی گه وه کاتی، که ده شو به نریت به /منال/، له سه ر بنه مای بکارهینانه وه ی وشه که چه ندین وشه و نیدیوم و فریزی چه سپاو په ند سازینراون، وه (/منال/، /مال/ و /منال/، /منالی/، /منالان/، /منالپاریز/، /منالانه/، ... تاد)، که هه ریه که له و فۆرمانه ی وشه ی /منال/ ی تیدا به کارهینراوه ته وه، مه به ست و واتایهکی تری گه یاندوو، نه گهرچی نه و نیشانه واتاییه ی، که گوزار شتکردنه له ته مه نیکی دیاریکرا و ونی نه کردوو، به لام سو دی لیه ره گراوه بۆ گه یاندنی واتای نوئی، هه روه ها هه ریه که بیان جاریکی تر بوونه ته وه به لیکسیم و چونه ته وه ناو فرههنگی زمانی کورد بیه وه.

هه روه ها به رام بهر به وشه ی /منال/ کۆمه لیک فۆرمی تر دارپژراوه وه کو (/زارۆنه/، /به چه/، /به به/، /توئف/، ...) ⁽⁶⁾، هه ریه که له و وشانه له شیوه زاره جیاوازهکانی زمانی کوردیدا به رام بهر به منال به کاردیت، بۆ نمونه /زارۆنه/ له شیوه زاری هه ورام بیه وه به واتای (منال) وه و درناگیریت، چونکه سیمانتیکی پیکهینان ها وواتا له زماندا ره تده کاته وه، چونکه به پیی سیستمی نیشانه ی واتایی کارده کات، بۆیه هه ی وشه یه که له زماندا هه لگری هه مان نیشانه ی واتایی نییه، نه گهر به نیشانه یهکی واتایی بچو کیش بیت جیاوازی، به لام ده کریت له کاتی نه بوونی وشه یه که له زاریکدا په نا بۆ زاریکی تر بریت، که دواتر به وردی باسی لیه ده کریت.

به هه مان شیوه بۆ وشه ی /پیاو/ و /ژن/، له دروستکردنی وشه ی نوئی بۆ گه یاندنی واتای نوئی جاریکی تر خۆیان نواندوو، وه کو (/پیاوه تی/، /پیاو چاک/، /پیاوانه/، /گه وه پیاو/، /نا پیاوی/، /پیاو کوژ/، /پیاو خۆر/،) بۆیه /پیاوه تی/ واتای (چاکه کردن) هه یه و واتای (مروقی نیر) تیا نه ماوه ته وه، هه روه ها بووه به لیکسیم سهر به خو

⁽⁵⁾ <https://www.google.com/search?tbm=bks&q=lexm#q=lexeme+definition>

⁽⁶⁾ فاروق عومهر سدیق، (2011: 174).

نهمهش وایکردوو، که/پیادهتی/ بهرامبه/ژن/ و/کج/یش به کاربیت (کچی چاک بهو پیادهتیه کمان له گه لدا بکه) (>). ههروهها وشه/ژن/ بهرامبه/یه وشه/ پیاده/دههستیتتهوه، وهکو رهگهزی مبینه ههنگری کۆمه ئیک نیشانهی واتاییه، که هه مبه/یه/ پیاده/تهنها نیشانهی [می+] جیایان دهکاتهوه، بهواتای نهوهی رهگهزی (می) له کۆمه ئیک وشه دا خوی نواندوو، وهکو/ بیهوژن/، /پیریژن/، /ژن خوشک/، /سه ره ژن/،، ههروهها بهواتای هاوسهر له زمانی کوردیدا له کۆمه ئیک فۆرما دا خوی نواندوو، وهکو/ شاژن/، /وهستاژن/، /حاجی ژن/، /باوه ژن/، /مائه وه/، /خیزانم/، ...، ههروهها وشه/ژن/ له داڕشتنهوهی وشه نویدا بو واتای نوی خوی نواندوو، وهکو/ژنیتی/، نهم وشهیه بهرامبه/یه پیاده/یه به کارده هیئریت، که هه ئسوکهوتی ژنانه بکات، ههروهها وشه/ژنانه/ بهرامبه/یه هه موو نهو شتانه به کارده هیئریت، که تایه تن به ژن⁽⁷⁾، ههروهها وشه/ژن/ له زمانی کوردیدا به دوو واتا به کارده هیئریت، که خودی وشه که ههنگری دوو واتاییه، که تهنها نیشانهیه کی سیمانتیکی جیایانده کاتهوه، نهویش نهوهیه جاریک بو رهگهزی مبینه کۆمه ل به گشتی و جاریکیش بو رهگهزی مبینهی خیزان به شیوهیه کی تایه تیته به کاردیته⁽⁸⁾. هه ریویه دروستبوونی نهم جوړه له دوانهیی له زماندا ریگه پیدراوه، چونکه نیشانهیه کی واتای جیاکهروهه وادهکات، واتای نویی پی بگهیه نریت، که واته فۆرمه که به کارهینراوتهوه بو نهوهی واتاییه کی تر بگهیه نیت.

دهکریت له ریگای چهند نمونهیه که وه پیشبینی به کارهینانهوهی لیکسیمه ناوه ئناوییه کانیش بکریت، بو نمونه /گهوره/ و /بچووک/ فۆرمیکن بو "ناوه ئناوی قه باره" دا ریژراون، به لام دهکریت جاریک تر له بهرجهسته کردنه که یاندا بینه نواندنێ چهمکی واتای دیکه و بینه به ریویه لیکسیمه که، نمونه کانی (1) نواندنێ واتای /گهوره/ و /بچووک/ ن:-

قه باره ته مهن ده سه لات	1. ا. گهوره ناو ده ریژریت، بچووک پیی تیده خات. (ته مهن) (ته مهن) ب. نازاد گهوره بووه. (هه م ته مهن و هه م قه باره گهوره بووه، دوخی ته مهنی گۆراوه). ت. نازاد نیستا پیادهیکی گهورهیه. (ده سه لات) ا. گوئیگره پیاده بچووک. (بیاده سه لات و بیگه سییتی)
--------------------------------	---

⁽⁷⁾ فاروق عومهر سدیق، (2011: 104-150).

⁽⁸⁾ عه بدولوا حید موشیر دزهیی، (2014: 251).

نه گهرچی نه نمونه کانی (1) دا، ئاووه ئناوه کانی (گهوره/ و/ بچووک/) دهربرپی واتای جیاوازن، به لام نه نواندنه کاندایا نهوه دهرده که ویت، که نهو واتایانه واتای شاراوهی ناویهک لیكسیمن و نهوشه دا بهرجهسته کراون، واته تاکه وشه یهک چهند واتایهکی شاراوهی تیداهه لگراوه، نه مهش ته نهها قسه کهری زمانه که ههستیان پیده کات و دهیاننا سیتته وهو شروقه یان دهکات، چونکه جگه نه واتای یه کهمی که رهسته که، که واتا بنه رته یه کهی، هه موو واتا کانی تر خوازاون و لیكدانه وه یان، ته نهها نه نواندنه سینتاکسییه که دا روونده بیته وه⁽⁹⁾.

ههروهها لیكسیمه کانی /گران/ و /هه رزان/، فۆرمیکن نه فهره ننگدا بو زانینی نرخ دارپژراون، به لام دهکریت جاریکی تر نه بهرجهسته کردنه که یاندا بینه نواندنی چه می واتایی دیکه و بینه به رپویه ری لیكسیمه که، نمونه کانی (2) نواندنی واتایی /گران/ و /هه رزان/ ن:

(2)

+ نرخ
+ بابته
+ کیش
+ نابسته
+ که سایه تی

- أ. خانووه که بهم بره پاره یه گرانه.
- ب. پارچه یه کی هه رزانم کری.
- ت. وانه که ی نه مپرومان گران بوو.
- پ. هه نگرتنی باره که گرانه.
- ج. گران ده بیستی /گوویی گرانه.
- ح. که سیکی گرانه.

به هه مان شیوه نه نمونه کانی (2) دا، لیكسیمه کانی (گران/ و/ هه رزان/)، خویان نه بنه رتدا بو زانینی (نرخ) دارپژراون، به لام نه نواندنه کاندایا نهوه دهرده که ویت، که دهربرپی واتای جیاوازن، نهو واتایانه واتای شاراوهی ناویهک لیكسیمن و نهوشه دا بهرجهسته کراون⁽¹⁰⁾، لیرده دا وا دهرده که ویت، که فۆرمی /گران/ هه نگری نهو نیشانه سیمانتیکییانه یه نه فهره ننگدا، هه مان فۆرم به کاره یینراوه ته وه بو نیشانه کردنی یه کیک نهو نیشانه سیمانتیکییانه، بو گه یاندنی واتای جیاواز، که واته لیرده دا دووانه یی دروست بووه، به لام ریگه پیدراوه نه زماندا، چونکه بو هه مان واتا به کارنه ها تووه ته وه، به نکو واتای جیاوازی گه یاندوووه، ههروهها وشه مان هه یه نه زمانی کوردییدا نه گه ل نه وهی نیشانه ی جیاوازی نه خویدا هه نگر تووه، به لام نیستا بوون

⁽⁹⁾ محهمه دی مه حوی، (2009: 52).

⁽¹⁰⁾ موحازه ری پروفیسۆر د. محهمه دی مه حوی، زانکۆی سلیمانی پسرۆر نه زانستی زمانی کوردیی، که له سالی 2015 له ژیر ناو نیشانی (لیكسیکۆگرافی) دا، وتوویه تیه وه.

به زاروه له زمانی کوردییدا، واتا ریکه وتووین له سهه نهوهی بهرامبهر به چه مکیک به کاری بهینین و نیشانهی {+زاراوه} ش وهریگریت، وهکو وشهکانی /رگ/، /قهه/، /رهخه/، ...تاد. بروانه نمونهی (3):-

(3)

- ا- /رگ/
- دارهکه رهگی کوتاوه.
 - دهانی له رهگه وه هه ئکیشراوه.
 - رهگی کردار واتای سهههکیی کرداری تیداوه.
- + رهگی درهخت
- + رهگی ددان
- + رهگی کردار

ئهو نموونانهی له سهههوه خراوهپوو، بو روونکردنهوهی نیشانه واتاییهکانی ناو وشهی /رگ/، نیستا له بهر رۆشایی نموونهکاندا بۆمان دههکهوت، که ئهو نیشانه واتاییانهی تیدا هه ئگیراوه، بهلام بو (رهگی کردار) بووه به زاراوه، واتا زمانه وانهکان له سههه نهوه کۆکن، که وشهی /رگ/ بهرامبهر بهو چه مکه به کار بیته، که واتای سهههکیی کرداری دههکهویته سهه و جوهرهکانی کرداری رابردووی ئی دروست دههگریته.

ب- /قهه/

- قهه دارهکه زور نهستوووه.
 - قهه کردار به لابردهی نیشانهی چاوگ دروست ده بیته.
 - قهه ئه و کچه زور ریکه.
- + قهه دی درهخت
- + قهه دی کردار
- + مروقه

ئهوهی له سهههوه خراوهته روو، ئیکدانهوهی نیشانه واتاییهکانی وشهی /قهه/، وهک له نموونهکاندا دیاره کۆمه ئیک نیشانهی واتایی له خوگرتوووه، واته وشهکه ههه جاریک بو گه یاندنی واتاییهکی نوێ به کاردههینریتهوه، بهلام له (قهه دی کردار) دا بووه به زاراوه، چونکه ههه موو کرداریک نیشانهی چاوگه کهی ئی بگریتهوه، زمانه وانان وا ریکه وتووین زاراوهی " قهه ئی بو به کار بهینین. ههروهها وشهی /رهخه/ له کۆندا بو ئه و شوینهی فهرش یان راخهه به کار دههات، که تههک بووبیتهوهوه کونی تی بووبیته، بهلام نیستا بووه به زاراوه بهرامبهر بهو سهههه و تییینیانه به کار دیت، که پسیوری شارهزای بابه ته که بهرامبهر به بابه تیکی نوسراو لای دروست ده بیته.

ههه موو ئهوهی له سهههوه روونکرایهوه، چۆنیتهی به کارهینانی دوانه بیه له وشه دا، واته به پیی ئه و روونکردنهوهیه بۆمان دههکهوت، که دووانه یی کاتیک له ئاستی وشه دا ریکه پی دراوه، که بو گه یاندنی واتای جیاوازیته، بهلام دووانه یی له زاراوه سازیییدا ریکه ی پینادریته نهها له حاله تی کدا دووانه یی له زاراوه سازیییدا گونجاوه، که له ئاستی زانستییدا بیته، واتا بههوی پیشکهوتنی زانستییهوه بیته، بۆنموونه دواي ئهوهی زاراوهی " وشه "مان ههیه، زاراوهی " مورفیم " دوزارایهوه، نهههش

دوای ئەوێ بەهۆی پێشکەوتنی زانستییەوه زانرا ئە وشە بچوکتیش لەزماندا هەیه بۆیە زاراوی "مۆرفیم"ی بۆ دانراوه. هەرۆها بەرامبەر بە دیاردەى ریکەوتنی نیوان دانە پیکهینه‌ره‌کانی رسته زاراوی "کۆنکریت" بەکاردهات، بەلام نیستا زاراوی "ئەگریمیئت" بەکاردهیئیریت، ئەمە ده‌گه‌رپه‌ته‌وه بۆ باگراوه‌ندی زانستی و لیکۆئینه‌وه‌و دۆزینه‌وه‌ی زانستی، بۆیە دووانه‌یی له‌زاراوه‌سازیدا ئە‌گه‌ر ئە‌نه‌نجامی پێشکەوتنی زانستییەوه‌ بیت گونجاوه‌و رێگه‌ی پێده‌دریت، دواتر به‌کاره‌ینانی هه‌ریه‌که‌ له‌زاراوه‌کان له‌لایه‌ن به‌کاره‌ینه‌رانی زاراوه‌وه‌، بۆ ستایلی تاک ده‌گه‌رپه‌ته‌وه، که کام زاراوه‌ به‌کارده‌هینیت، به‌لام له‌ئاستی به‌کاره‌ینانی کۆمه‌لایه‌تییدا رێگه‌ به‌ به‌کاره‌ینانی دووزاراوه‌یی نادریت، له‌ (رۆئی کۆمه‌لایه‌تییدا) رپوونکراوه‌ته‌وه. که‌واته‌ سه‌نگی مه‌حه‌ک بۆ به‌کاره‌ینانی دووانه‌یی له‌ وشه‌دا واتایه، به‌لام له‌ زاراوه‌دا پێشکەوتنی زانسته⁽¹¹⁾.

3. وشه‌و زاراوه‌ په‌یوه‌ست به‌ده‌روازه‌ی فه‌ره‌ه‌نگیه‌وه

فه‌ره‌ه‌نگ ده‌روازه‌ی کۆزانیاری/مه‌عریفی زمانیی مروّفه، فه‌ره‌ه‌نگی زمانیک، بریتیه‌ له‌ لیستی نایتمه‌ ناشکراکانی زمانه‌که، که پێویسته‌ هه‌موو قسه‌ پیکه‌ریکی زمانه‌که‌ بیزانیت و بیناسیته‌وه، چونکه‌ ئەم لیسته‌ بۆ تاک بووه‌ته‌ نیشانه‌یه‌کی له‌خۆه‌یی ئە‌ک به‌ هه‌ندیک رێگا پێشبینی بکریت. زۆریه‌ی نایتمه‌کانی ئەم لیسته‌ بریتیین له‌(شه)⁽¹²⁾، فه‌ره‌ه‌نگ بری نه‌وزانیاریانه‌ی تێدايه، که به‌هۆی یاسا ریزمانیه‌که‌وه‌ داوده‌کرین وه‌ک زانیاری مۆرفۆلۆژی و سینتاکسیی، که به‌ ده‌روازه‌ی فه‌ره‌ه‌نگی یان ده‌روازه‌ی زانیاری ناوده‌بریت، به‌مپیه‌ فه‌ره‌ه‌نگ هه‌نگری زانیاری سینتاکسیی و واتایه‌وه‌ هۆکاریکه‌ بۆناسینه‌وه‌ی دروسته‌ی دروست و واتاراست له‌لایه‌ن ناخپوه‌ری زمانه‌وه‌.

ئهمه‌ش ئەوه‌ ده‌رده‌خات، که فه‌ره‌ه‌نگ پیکه‌ته‌ی سایکۆلۆژیی زانیاریه‌ لیکسیه‌که‌، که به‌ پێی ده‌روازه‌ی زانیاری ریکخراوه⁽¹³⁾، به‌و پیه‌ی فه‌ره‌ه‌نگ (Lexicon) لیستی وشه‌ تۆمارکراوه‌کانه، به‌شیک هه‌ر زمانیکه‌وه‌ ته‌واوه‌که‌ری ریزمانه‌که‌یه‌تی، لیکۆئینه‌وه‌و شیکردنه‌وه‌ی پراوپریتی پیره‌وی ناو میشکی مروّقی کورده، مه‌رج نییه‌ فه‌ره‌ه‌نگی بنه‌ره‌تی زمانه‌که‌مان هه‌موو دیارده‌کانی زمان به‌ده‌سته‌وه‌ بدات و فۆرمی بۆ هه‌موو چه‌مه‌ک و واتاو ناوه‌رۆکه‌کان دارشتبیت⁽¹⁴⁾، بۆیه‌ هه‌ج زمانیک بی‌کیشه‌ نییه‌و ژماره‌ی وشه‌ له‌هه‌موو زمانیکدا سنوورداره، هه‌ر له‌به‌رئهمه‌ زمان په‌نا ده‌باته‌ به‌ر وه‌رگرتنی زاراوه‌ له‌ زمانه‌کانی تروه‌وه، بۆنه‌وه‌ی که‌موکورتیی فه‌ره‌ه‌نگی زمانه‌که‌ ته‌واو بکه‌ن، ئەوه‌ی لێره‌دا مه‌به‌ستمانه‌ تیشکی بخه‌ینه‌سه‌ر، (وه‌رگرتن/خواستن)ی وشه‌ی بیگانه‌یه‌ په‌یوه‌ست به‌ ده‌روازه‌ی فه‌ره‌ه‌نگی زمانه‌وه‌، پێویسته‌ لێره‌دا پرسیاریک ناراسته‌ بکریت، ده‌روازه‌ی فه‌ره‌ه‌نگی زمان که‌ی ئە‌کریته‌وه‌ به‌رووی زاراوه‌ی وه‌رگیراو له‌ زمانیکی بیگانه‌وه‌؟ واتا که‌ی زاراوه‌ی وه‌رگیراو ئە‌توانیت وه‌کو وشه‌یه‌کی خۆمائیی ره‌فتار بکات و بجیته‌ ناو فه‌ره‌ه‌نگی زمانه‌وه‌؟

⁽¹¹⁾ چاوپیکه‌وتن، جه‌بار مسته‌فا مه‌عروف، (2018/3/6)

⁽¹²⁾ Aronof & Anshen, (2007:237) له‌ تریفه‌عومه‌ر، (2013) وه‌رگیراوه‌.

⁽¹³⁾ تریفه‌عومه‌ر ئە‌حه‌مد، (2015: 37-39).

⁽¹⁴⁾ عه‌بدوڵجه‌بار مسته‌فا مه‌عروف، (2012: 263)

و شه وهرگرتن، له بواری زاراوه سازييدا بریتیه له گواستنه وهی فۆرمی بیانیی بۆ زمانی خۆمائی، واتا وشه وهرگراو و شه یه که له زمانیکی تره وه وهرده گهریت و خواستراویشی پیدهوتریت، گواستنه وهی فۆرمیک له زمانیکه وه بۆ زمانیکی تر به کاریکی ناسایی داده نریت، به وهرجهی نه و فۆرمه ی، که ده خواریت له زمانی خۆمائیدا به رامبهری نه بیت و بۆ پرکردنه وهی که له ئینیک له زمانه که دا بیت، نه گینا نه وکاته له بری ده و له مه ندردنی زمان زیان به زمانه که ده گه یه نیت.

رێبازی وهرگرتن یان خۆمائیکردن یان کورداندن، پێویسته ههر له کاتی پێویست و ناچاریدا بیت، هیچ زمانیک به ره مه کیی و نه خووه به بی پلان وشه وهرناگریت⁽¹⁵⁾، وهرگرتن و خواستنی وشه ییگانه بۆ نه و که ئینه یه، که زمانه که فۆرمی بۆ دانه رشتوون، له ووه وهرگرتن و خواستنی وشه ش ده بنه جیگره وهی مۆفۆلۆژیانه، گهر له سه ر نه و بنه مایه نه بیت، نه وا وشه ییگانه له چیه یی شیاوی قسه کردنی ناخپوهری زمانه که دا ده مینیتته وه و ناچیتته فهره نکه وه.

بۆنه وهی ده روزه ی فهره نگیی زمان به رووی وهرگرتنی وشه ییگانه دا بکریتته وه، ده بیت به پێی تیوری سیمانتیکی پیکهینان رێگه به هاتنه ناوه وهی وشه و زاراو به دریت، له به ره نه وهی وشه وهرگراوه که دووانه یی له زماندا دروست نه کات، پێویسته یان فۆرمه که ی یان واتاکه ی گۆرانی به سه ردا بیت، نابیت رێگه به به کارهینانی دوو فۆرم بۆگه یاندنی یه ک چه مک و واتا به دریت، فۆرمدا رشتن و که تیگۆری هینانه وه به پێی سیمانتیکی پیکهینان بۆ نیشانه یه ک یان بۆ چه مک و بیریکی پیش- فهره نگیی یان پیش- که تیگۆریه، بۆیه نه ناو زمانیکدا رێگا به بیچمیک یان وشه یه ک نادات، که بۆ هه مان نیشانه و چه مکیک دابنرین، گهر وایت له سه ر هه مان بنه ما فۆرمیکی تر له زمانیکی تره وه وهرده گهریت.

جگه له وهی (X) هکان زانیاری سینتاکسیی و واتاییان تیدایه، له رووی فهره نگییه وه (X) یك خاوه نی فۆرم و واتایه، بۆیه په یه وه ست به وشه ییگانه وه، بۆ نمونه فۆرمی (یا پراخ) فۆرمیکی بیگانه یه بۆ واتایه کی کوردیی، که ناوی خواردنه که یه، که واته فۆرمی وشه که وهرگراوه به واتایه کی نویوه، چونکه وشه ی/گه لا/ به رامبه ر به واتاکه ی له زمانی کوردیدا رێگه به هاتنی وشه ییگانه نادات بۆ هه مان واتا، که واته واتاکه کوردییه و فۆرمه که بۆگه یاندنی واتاکه کوردیی نییه، هه روه ها وشه ی/باجیی/له زمانی تورکییدا به واتای (خوشکی گه وه) دیت و له کومه ئه ی (خیزان) دایه، له زمانی کوردییدا هه رچه نده به هه مان واتا یان به واتای (باوه ژن) وه وهرگراوه، به لام نیستا به رامبه ر به کارگوزاری ره گه زی می به کارده هینریت، هه نگری نیشانه ی واتایی [+کارگوزار]⁽¹⁶⁾.

یه کیك له هۆکاره کانی خواستنی وشه له زمانیکه وه بۆ زمانیکی تر، زیادبوونی که ره سه ته ماددییه کانی ده ره وهی زمانه، چونکه مروف پێویستی به گه شه پیدان و زیادکردنی وشه کانه، به رامبه ر چه مکه نامو نوییه کانی، وه ک که ره سه ته کانی

⁽¹⁵⁾ محهمه د مه جید سه عید، (2015: 118-127).

⁽¹⁶⁾ به کر عومه ره لی - عه بدو لجه بار سه ته فا مه عرووف، (2011: 32).

تهکنه لوژیی و ناژهل و ته نانهت پروهکی نویش⁽¹⁷⁾، ئاشکرایه، ئیکۆئینهوه و دۆزینهوه نوپکان و پيشکه و تنه خیراکانی بواری زانست و تهکنه لوژیا بوونه ته هوی نهوهی، که چه ندين چه مکی نوئی و نامو به مروقت ده ربکه ون و نه مهش و نه زمانه کان دهکات، که نه زمانی سه رچاوهی زانسته که وه نه و وشانه بخوازن و وه ریان بگرن، چونکه فهرهنگی هیج زمانیک بو ده ربیرینی هه موو نه و چه مک و دیاردانه، که نه فهرهنگی زمانانی تره وه دین، توانای پیویستی نییه⁽¹⁸⁾، وهک /ته له فون/، /کۆمپیتهر/، /ته له فزیون/، /سه لاجه/، /دیموکراتی/، /دیکتاتوری/، /پاسکیل و..... تاد/، له به ره نه وهی مۆرفۆلوژیی کوردیی نه ئته رناتیقی بو نه و که ره سته و بیرانه به ئیکسیم دانهرشتووه، وهک پيشتر ناماژهی پیدراوه، بویه فۆرمه بیگانه کان خویان سه پاندووه، نه گه رچی له لایه ن تاکی کوردووه پيشنیازی فۆرمیک له جوړی /به فرگر/ بۆسه لاجه و /نه سپه ئاسنینه/ یان بو پاسکیل کوردووه، به لām نه م فۆرمه پيشنیازکراوانه، کیپرکیی فۆرمه بیگانه کان یان پی نه کراوه.

ههروه ها ناوی نه وشته نهی له مارکه کان یانه وه هاتوون، وهکو وشهکانی /تايد/، /فاس/، /معجیزه/ له زمانی یه که مدا واتای دیکه یان هه یه یان ته نها مارکه یه کن، به لām له زمانی کوردیدا ناوی مارکه که ده بیته ناو به رامبه ر به ماده ده که و نیشانه ی [پاکره وه] هه ئه گریت، چونکه فۆرم له زمانی کوردیدا دانهرپژراوه بو نه و ماده یه ی، که بو پاکر د نه وه به کار ده هی نه ریت، بویه کاتیک زمان فۆرمیک له زمانیکه وه وه ره گریت، به هه مان نه و واتایه وه ریناگریت، که له زمانه که ی خویدا هه ییووه، به ئکو به واتایه کی نوپوه وه ریده گریت، واتا زمان هه رگیز فۆرم به رامبه ر به واتایه ک وه رناگریت، که فۆرمی هه بیته به رامبه ری، ته نانهت فۆرمه که ش، که بو واتای نوئی وه ره ده گریت، ده خریته ژیر فونۆتاکتیکی زمانی کوردییه وه.

یه کیکی تر له هۆکارهکانی هاتنی وشه ی بیگانه، بوونی وشه ی تابووه له زماندا، به مه به سته ی شار د نه وه یان که مکرد نه وه ی هیزی وشه تابووه که له زماندا، به کاره یانی زاراووه ناوی بیانیی له بری زاراووه کوردیه که رینگه پیدراوه له لایه ن کۆمه له وه به شیواترو شارستانیتر داده نریت، بۆ نمونه /سیکس/، /ستیان/، /ئیباس/، /W.C/، تاد⁽¹⁹⁾.

هه ئگاوهکانی توپژینه وه که نه وه ده سه لینن، که فۆرمیک فهرهنگی زمانییمان ده ستناکه ویت بو هه مان نیشانه ی فۆرمیک دارپژرا بن، ته نانهت /گشت و/ /هه موو/، /خه وتن و/ /نوستن/، /چوون و/ /رۆشتن/ له کرمانجی ناوه راستدا جوتیه کن، بو نیشانه ی واتایی شاره ی فهرهنگی دارپژراون، نه گینا له زماندا نامیننه وه⁽²⁰⁾. به پپی نه و روونکردنه وه ی، که له سه ره وه ناماژه ی پیدرا، نه توانین جه خت له سه ره وه بکه ینه وه، که ته نانهت دوو فهرهنگیش له زمانی کوردیدا دروست نابیت، بۆ نمونه وشه ی /طیر/ وشه یه کی زمانی عه ره بییه و بۆبائنده به کار دیت، به لām له کوردیدا، که وه رگراوه له ژیرکاریگه ری فونۆتاکتیکی زمانی کوردیدا بووه به /ته یر/، ههروه ها بۆبائنده جوانهکانی وهکو (فنجس، بولبول، که ناری،...) به کار دیت، چونکه

(17) محمهد مه جید سه عید، (2015: 118-123).

(18) محمد ره زا باتنی، (2015: 25).

(19) هیمن عه بدولحه مید شه مس، (2006: 129).

(20) بۆ زانیاری وه رگرتن له سه ر چۆنیی زاراووه دروستکردن، به روانه (بۆژان نوری عبدالله، فهرهنگی زمان و زاراووه سازی کوردیی، 2007)،

(جه مال عه بدول، به رکۆئیکی زاراووه سازی کوردیی، 2008)، (شه هاب شیخ ته یب، بنه ماو پیکهاتهکانی زاراووه له زمانی کوردیدا، 2012).

وشه/بائنده/مان ههیه بۆبائندهکانی تر، نه بهرئوهی له زمانی کوردیدا کاتیك وشهیه که له زمانی بیگانه وه ورددهگریت بههه مان واتاوه وهرناگریت، که له زمانه کهی خۆیدا بۆی بهکارهاتوه، کهواته نابنه هۆی دروستکردنی دووهیندهیی له زمانی کوردیدا، چونکه ناتوانن هه مان نهو نیشانه هه ئبگرن، که وشهیه کی کوردی ههیه تی بهرامبهربه شتیك، کهواته کاتیك وشهیه که وهرگرا بهرامبهر بهدیاردیه که/حاله تیك وشه مان بۆی نه بییت، نهوا دووهیندهیی دروست نابیت، نه گهر بهواتیه کی نویوه وهرگریت، بههه مان شیوه دووهیندهیی دروست نابیت، نه گهر دووهیندهیی دروستنه کرد، نهوا ههرگیز دووهه رهنگیش دروست ناکات⁽²¹⁾، کهواته زمانه که خۆی ریگه به دروستبوونی دووانهیی نادات، بهلام نهو وشانه ی بۆ تهکنه لوژیا به کاردیت، فۆرم و واتای وشه که ورددهگریت وهکو (کۆمپیتهر، ئینتهرنیته، لاپتۆپ، ئایفۆن، مۆبایل، ...) لهه حاله تهشدا ههر دووانهیی دروستنابیت، چونکه نهوانه زاراوهیه کی جیهانیین و نه فۆرم نه واتا بهرامبهر بهو ماددانه له زمانه که ماندا نییه⁽²²⁾.

نهو وهرگرتهانه ی له سه ر ناستی تاکه که سی رپووده دن، هه موو نهو وشه و زاراوه و دهسته واژانه ده گرنه وه، که شاعیران و رۆشنبیران و هونه رمه ند ونوسه ران و ته نانه ت خه ئکانیکی ناسایی له زمانیکی تره وه، یان به کاریگه ریی زمانیکی بیگانه وهریانه گرن، هه ندیکجار نه م خواسته چاونیکه ریه، یان لاسایی کردنه وهیه و هه ندیکجاریش بۆ پکردنه وه ی که لێن و که موکۆریه، سه ره تا نه م خواسته له سه ر ناستی تاک ده ستپیده کات و دواتر ده گوێزریته وه بۆ کۆمه ل و کۆمه لیش به کاریانده نیته⁽²³⁾، بهلام مه رج نییه کۆمه ل هه موو نهو که ره ستانه وهرگریت، که له لایه ن تاکه که سه وه ده خوازریته به ئکو ته نه نا نهوانه و وردده گریته، که زاده ی پیوستی و پکردنه وه ی که لینی فه ره نگه ی زمانه که یه تی، یان کاتیك کۆمه ل نه م خواسته و وردده گریته، که هه ست بکه ن که ره سه که بۆشاییه کیان بۆ پرده کاته وه له کاتی گه فتوگوو ناخواتنی رۆژانه دا، نه گه رچی له ریگای سسیسته می دوو په لکی زمانه وه، فه ره نگه و ریزمان ده بنه ته واو که ری زمان، بهلام وهرگرتن و خواسته ی وشه ی بیگانه، کاتیك راسته وخۆ ده چنه ناو فه ره نه نگه وه، نهو که لێنانه پرده که نه وه، که له فه ره نگه ی زمانی کوردیدا هه ن، لهو روانگه یه وه ده توانریته بوتریته، که نه وکاته وشه یه کی بیگانه ده چینه فه ره نه نگه وه، که که لینیك پرکاته وه، نه گه ر وانه بیته نهوا له گه ل وشه یه کی هاوواتای زمانه که دا به ریه که ده که ون بۆ نمونه⁽²⁴⁾ : /طعم-تام/، /طعنة-تانه/، /cover-که وه ر/، automobile/ - تومبیل/.... تاد.

هاتنی هه ندیک وشه ی بیگانه په یوه ست به و شت و که ره سه ته و بیرانه ی، که کورد وهکو لایه نی پشه سازی و له ژینگه ی کوردیدا به ره می نه هینان، بۆیه زۆرجار به گۆرانیکی که می ده نگیه وه، له ده ستی دووه وه پاش جیه جیبوونی فۆنوتاکتیکی زمانی بیگانه (به تاییه ت زمانی عه ره بی) هاتوونه ته نیو زمانی کوردیه وه⁽²⁵⁾،

(21) به کرعومه ر عه لی - عه بدو لجه بار مسته فا مه عروف، (2011: 32).

(22) کامیل حه سه ن به سه ر، (2013: 27).

(23) رۆژان نوری عه بدو لا، (2007: 130).

(24) محه مه د مه جید سه عید، (2015: 121).

(25) محه مه دی مه حوی، (2010: 145).

له کۆتاییدا پێویسته ئهوه بوتریت، که خواستی وشه ییگانه بهر پرۆسهی بهلیکسیمبون دهکهویت و دهبیته لیکیسی سهربه خوو له فهرهنگدا تۆمار دهکرت، بهلام وشه قهرزکراوهکان مهرج نییه بن بهلیکیسی سهربه خو⁽²⁶⁾. وشهیهکی وهکو/فۆرم، که لهزمانی نینگلیزییهوه هاتوه، لهبنهڕهتا واتای /شیوه/ی کوردیی و /شکل/ی عهرهبی دهگهیه نیت، کهچی لهزمانی کوردیدا واتای (ئهو پارچه کاغهزه، که خوراکێ مانگانهی پێوه دهگیریت) دهگهیه نیت، گۆرانیکی گهروهو ریشهیه فۆرمه کهشی، نهگهرچی لهشیوهدا گۆراوه به کاریگهریی رینوسه که، بهلام گۆکردنه کهی، هه مان گۆکردنی وشه بنهڕهتیه کهیه⁽²⁷⁾، بهم شیوازه وهرگرتنی وشه ییگانه رینگه پێداوه، چونکه باری فهرهنگی زمان قورس ناکات و نابیته هۆی دروستبوونی دووانه یی له زماندا.

هه مانشتیش بۆ وهرگرتنی وشه له دیالیکتهکانی تری زمانی کوردیهوه راسته، چونکه هینانی/وهرگرتنی وشه یهک له دیالیکتییکی زمانه که وه بهرامبهر به دیاردهیهک، که وشه هه بیت بۆی له دیالیکتی وهرگرا ده بیته هۆکاری دروستبوونی دووهینده یی له ناو زمانه که داو ئالۆزی واتایی ئیده که ویته وه، بۆ نمونه هه بوونی وشه/مندا/ له زاریکی وهکو سۆرانیدا پێویست به هینانی وشه/زارۆئه/ ناکات له هه ورامیه وه یان/به رشف/ بۆ وه لامدانه وه.

زمانی کوردی چهند دیالیکت و به شه دیالیکت و شیوازی قسه کردنی جیاوازی هه یه، که ده بنه هۆی دروستبوونی چهندین زاراوه بۆ هه مان واتا به کاریت، ئه مهش خۆی یه کیکه نه وکیشانه ی، که پێویسته چاره سه ر بکرت و ئهو زاراوانه یه کبخرین، مه رچی سه ره کی وهرگرتنی وشه له زاریکی تره وه ئه وه یه، که ئهو زاره که ئینیکی پی پرپکاته وه وه وشه ی نه بیت به رامبهر به و دیارده یه، گهر وا نه بیت، ئه وا هینانی وشه ی زاریکی دیکه به هه مان واتاوه که ئینی فهرهنگه که پرپکاته وه، سوود وهرگرتن له شیوه زاره ناوچه ییهکانی زمانی کوردی بۆ ده و ئه مه ندرکدن زاراوه ی نوپیاومان، بیگومان کاریکی په سه ندو ره وایه، به لام نابی به هه ره مه کی و سه ریپی و لابه لا ئه نجام بدری، نمونه یه ک بۆ روونکردنه وه ی ئه م رووداوه زمانیه له زمانی کوردیدا، که په یوه ندی به کیشه ی زاراوه سازییه وه هه بیت وشه ی /ترس/ و /زراوچوون/ ه، ئه م دوو وشه یه ئیستا له دوو شیوه زاری زمانی کوردیدا بۆ یه ک واتا به کارده هینرین، به لام ئه م پرسیاره له لای ئیمه وه له شیوه ی ئوپ و کرمانجی خواروودایه، ده توانین به و وه لامه چاره سه ری ئه م کیشه یه له فهرهنگی زاراوه ی کوردیدا بکه یین و بلین: به رامبهر به زاراوه ی "الخوف" ی عهرهبی زاراوه ی "ترس" ده ست ده دات و بۆ وهرگیرانی زاراوه ی "الفرع" زاراوه ی "زراوچوون" له شیوه ی ئوپیدا پرپه پیستی خویه تی، هه رووه ها/ئه ستیره/ به رامبهر/ نجم/ و/ هه ساره/ به رامبهر/ کوکب/ ی عهرهبی دابنیین، هه رووه ها وشه ی/قرژال/ به رامبهر/ سرطان/ النهر/ و/ خه رچه نگ/ به رامبهر به/ سرطان البحر/ ی عهرهبی دابنیین.

له بهر تیشکی ئه م نموونه دا، ده توانین سوود له دیالیکتهکانی زمانی کوردی وهرگیرین و چاره سه ری کیشه ی نه بوونی هه ندی زاراوه ی نوپیاو له فهرهنگی زاراوه ی نه ته وایه تیماندا بکه یین، ئه گینا ئه گهر بیت و به بی لیکدانه وه واتای وشه

⁽²⁶⁾ محه مه د مه جید سه عید، (2015: 128).

⁽²⁷⁾ محه مه د مه جید سه عید، (2015: 126).

ناوچه بیهکان و به بهراوردکردنی ماناکانیان ، به سه ریپی و لابه لا وشه ی هندی زاری کوردی به سه رهه نگی زاروهی نو بیامان سه پینین، نهوا ده بیته هوکاری دروستبوونی دووهیندهیی، به لام نه مه لایه نیکی خراپی دروسبوونی دووهیندهیی، چونکه نه گهر نه زاریکی زمانه که وه وشه یه ک وهرگرین به رامبه ره به شتیك، که زاره که خوی وشه ی هه بیته به رامبه ره به وشته، نه وه کاریکی باش نیه، چونکه به بی نه وهی به مانه وی باری زمانی کوردیی به خولقاندن و دروستکردنی زاریکی نوی، قورس ده که یین و زیاتر لایه نی کومه لایه تی نه ته وه که مان نه یه کتر ده پچرینین⁽²⁸⁾.

4. مملانی (conflict)

چه مکی مملانی نه چه مکه ناوژه کانه و به نه سته م ده توانریت سه رجهم رهه نده کانی دیاری بکریت، نه مه ش نه به ره وهی شیوازی مملانیکیان ده شیت هه ندیک کات تاکایه تی و دهروونی بیته، هه ندیک کاتی تر کومه لایه تی بیته، یاخود ده شیت مملانیکیان په یوه ندیان به بواری ریکه ستن، یان مملانیی سیاسی و نایدو لوجی و نایینی و نیوده و نه تیه وه هه بیته. زانستی کومه ناسی وا دهروانیته مملانی، که هه موو په یوه ندهییکی ناوگورکرا و دوو که س یان دوو لایه ن به شداری تیادا ده که ن، هه ره لایه ک هه و نه ده دات و تواناکانی خوی به کارده خات بو بردنه وه و کونترۆلکردن و تیکشکاندن و به زاندنی لایه نی به رامبه ره، بویه هه موو تواناکان و میکانیزمه شیواو به رده سته کانی ده خاته گهر بو به دی هیئانی نامانجه که ی. ده براره ی تیوری مملانیش، تیروانیی جه وه ره ی نه وه یه، که مروف بوونه وه ریکی کومه لایه تیه، به لام نه م زینده وه ره هه میسه نه به رده م نه گه ری مملانییادیه، نه مه ش نه به ره وهی فشارکردنی توندوتیژیانه هه میسه نه گه ریکی به هیزه و سه رده کیشیت بو مملانییه ک نه شیوه ی دژایه تی کردندا.

مملانی دیارده یه کی چه تمیه و هه رده بیته سه ره له بدات له ناو دامه زراوه کومه لایه تیه کان، وه تاکه کانی ناو دامه زراوه کان به رده وام له مملانییادان یه ک نه گهل نه وی تردا، وه نه و پرۆسه و ریکاره کومه لایه تیانه ی کومه نگا ده یانگریته به ره نه رووی ته و اوکاری کومه لایه تی و ناشتی کومه لایه تی له نیوان نه نداهه کانی کومه نگادا، به مه به سته ریگری کردن له روودانی مملانی یاخود که مکردنه وهی هیج ده رنه نجامیکی نابیت و ناتوانریت کونترۆل بکریت یان که م بکریته وه⁽²⁹⁾، بویه نه مانه وی مملانیی تاک و مملانیی کومه لایه تی پی روونبکه ینه وه، له سه ره دانانی زاروه به رامبه ره به دیارده یه ک، واته روئی تاکه گه رایه له سه ره بریاردان بو دروستکردنی زاروهی زانستی و یه کده نگیی به کارهیئانی نه و زاروهی، که تاکه شاره زای بواره که بریاری له سه ره ده دات، یان روئی کومه لایه تی نه په سه ندکردنی به کارهیئانی زاروه یه ک به رامبه ره به چه مکیک، که نه مه دووناستی سه ره کیی مملانییه، نه خواره وه باسه که به وردیی و به نمونه وه ده خریته روو

1/4 تاکه گه رایه له دروستکردنی زاروه دا

⁽²⁸⁾ که مال جه لال غه رب، (2012: 125).

⁽²⁹⁾ سه ره ره سا بیه مه حمود، (2017: 36).

هه‌ندیك جار چه‌مكى مەملانی به واتای تایبەت بەکارده‌یێنریت، كه نه جورەكانی تری مەملانی جیاوازه و ناماژیه بو نه‌بوونی گونجان و هارمۆنیەت نه به‌هاو پێوه‌ره‌كانی تاك ئەمەش دەبێتە‌هۆی دروستبوونی ترس و دڵپراوکییه‌کی سۆزداری، دیارده‌ی مەملانی نیوان تاكه‌كان یه‌ك نه‌گه‌ل نه‌وی تر، یان مەملانی تاكه‌ نه‌گه‌ل كه‌سیکی تر نه‌ناو دامه‌زراوه‌یه‌كدا، هۆكاری سه‌ره‌کی ئەم جورە مەملانییه‌ش ده‌گه‌رێتە‌وه‌و بو جیاوازی تایبەت‌مەندی و سیفاتە كه‌سیه‌كان، كه‌ بنه‌مای سه‌ره‌كین بو جیاوازی فكري و فه‌لسه‌فی و كلتووری و په‌روه‌ده‌یی و ژینگه‌یی ... هتد⁽³⁰⁾. مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی توێژینه‌وه‌كه، جه‌خت خستنه‌سه‌ر مەملانییه‌ نه‌نیوان تاكه‌كان به‌مه‌به‌ستی دانانی زاوه‌ به‌رامبه‌ر به‌ دیارده‌یه‌ك یان بابەتیکی زمانه‌وانیی، چونكه‌ هه‌وئێ تاكه‌كه‌سی به‌سه‌رچاوه‌ی ده‌وله‌مه‌ندبوونی فه‌ره‌ه‌نگی زمان داده‌نریت، چونكه‌ به‌هۆی ئەم هه‌وله‌ تاكه‌كه‌سیانه‌وه‌ چه‌ندین زاوه‌ی نوێی‌او هاتوونه‌ته‌ ناو فه‌ره‌ه‌نگی زمانی كوردییه‌وه‌و ده‌وله‌مه‌ندیان كردووه، ئێرده‌ا هه‌ندیك نمونه‌ نه‌و زاواوه‌ ده‌یێننه‌وه، كه‌ به‌هه‌وئێ تاكه‌كه‌س و كه‌سانی پ‌سپۆر دانراون، وه‌كو "په‌رچه‌كردار"، "جیه‌انبینی"، "دواوه‌یه‌یه‌كان"، "وابه‌سته‌یی"، "شیواژگه‌را"، (...). به‌لام نه‌گه‌ل نه‌وه‌شدا ئەم هه‌وله‌ تاكه‌كه‌سیانه‌ نابێ به‌ره‌هایی و بی‌لێپرسینه‌وه‌ نه‌نجام بدریت، چونكه‌ یه‌كێك له‌وكی‌شانه‌ی، كه‌ به‌هۆی هه‌وئێ تاكه‌كه‌سییه‌وه‌ دینه‌ به‌رده‌م زاواوه‌سازی كوردیی، رێكنه‌كه‌وتنی پ‌سپۆرانه‌ له‌سه‌ر زاواوه‌یه‌ك و سه‌ره‌له‌دانی بیرورای جیاوازه، تانیستا چه‌ندین زاواوه‌ی جیاجا بو به‌شه‌كانی زمانی كوردیی كه‌وتووه‌ته‌ سه‌رزارو ناو نوسینه‌وه، بو‌نموونه‌ بو‌یه‌ك ناو‌نیشان دووسی زاواوه‌ی بو‌دانراوه⁽³¹⁾، كه‌ هه‌ر زاواوه‌یه‌ك پ‌یشنیازی یه‌كێك له‌شاره‌زاییانی زمانی كوردییه‌، بو‌نموونه‌ زاواوه‌ی "فرمان" له‌لایه‌ن (ئه‌وه‌رحمانی حاجی ماریف) و زاواوه‌ی "كار" له‌لایه‌ن (مه‌مه‌د مه‌عروف فه‌تاح) و زاواوه‌ی "كردار" له‌لایه‌ن (مه‌مه‌دی مه‌حوی) وه‌و، به‌رامبه‌ر به‌زاواوه‌ی "فعل / verb" به‌كارده‌یت، كه‌ هه‌ریه‌كه‌یان به‌تێروانیی خۆی نه‌و زاواوه‌یه‌ به‌شیوا ده‌زانیت به‌رامبه‌ر به‌و بابەته‌، به‌لام دانانی یه‌كێك له‌وزاراوه‌ و هه‌ئێژاردنی شیواوترینیان به‌پێوه‌ری زانستی، پ‌یویستی به‌ پ‌اڤشتیی كۆمه‌لایه‌تی ده‌بیت، بو‌نه‌وه‌ی رێگری له‌ دروستبوونی جووت زاواوه‌ بكریت و شیواوترینیان له‌لایه‌ن كۆمه‌له‌وه‌ په‌سه‌ند بكریت، به‌پێوه‌ری نیشانه‌ی واتایی له‌هه‌ریه‌ك له‌وزاراوه‌، زاواوه‌ی "كردار" شیواوترینیانه‌، به‌لام نه‌وه‌ی جیگه‌ی سه‌رنجه‌ نه‌وه‌یه‌، كه‌ تاكه‌گه‌رای له‌ دانانی زاواوه‌دا دروست نابیت، كه‌ هه‌موومان بچینه‌ ژێر فه‌رمانی نه‌وه‌وه‌، چونكه‌ به‌ره‌ه‌ستی زۆری دیته‌ پ‌یش، نه‌ ئیستادا تاکیکی وه‌كو (مه‌مه‌دی مه‌حوی) تاکیکی زانستی به‌هێزه‌، به‌لام تاکیکی كۆمه‌لایه‌تی به‌هێزیه‌، چونكه‌ زاواوه‌ی زانستی به‌هێز داده‌نیت به‌رامبه‌ر به‌ بابەته‌كانی زمانی كوردیی، به‌لام له‌رووی كۆمه‌لایه‌تییه‌وه‌ نه‌یاری به‌كاره‌ینانی زاواوه‌ی بو‌دروست ده‌بیت، كه‌ ئەمەش بو‌خۆی هۆكاریکی سه‌ره‌کی دروستبوونی جووت زاواوه‌یه‌ له‌ زمانی كوردییدا، ئەگه‌ر ب‌روانیته‌ نمونه‌ی (4) به‌كاره‌ینانی چه‌ندین زاواوه‌یه‌ به‌امبه‌ر به‌ یه‌ك واتا، و‌كو:

(4) - "زانکۆ"، "زانستگا"

(30) Joyce L. Hocker (nterpersonal Conflict, 2017)⁽³⁰⁾ بو‌زانیاری زیاتر له‌سه‌ر مەملانی تاك، ب‌روانه‌،

(31) بو‌زانیاری زیاتر له‌سه‌ر زاواوه‌سازی ب‌روانه‌، رۆژان نوری عه‌بدو‌لا، (2007).

- "شاعیر", "ههستیار", "هۆنهر"
- "شيعر", "ههئبهست", "هۆنراوه"
- "بکەر", "کارا"
- "دروسته", "پیکهاته", "رۆنان"
- "ئاوهنگردار", "ئاوهنگار", "ئاوهنگرمان"
- "کردار", "کار", "فهرمان"
- "خوازه", "خواستن", "ئاوهئاوتا", "میتافۆر"
- "پوخسار", "فۆرم", "شیوه", "شکل"
- "ئامرازی پهيوهندی", "پریپۆزیشن", "فریزی پیشناوی"

پهيوسته پشپۆرانی زمانی کوردی به گرتووین له بریاره کانیاندا له سهه بناغهی تیگه یشتن له چه مکی زاراووه قوئبوونهوه لهواتای زاراوهکان کاره کانیان نه نجام بدن، و بو ئهم مه بهسته بریاردان بو په سه ندرکی زاراوهیهکی زانستی، په یوستی به پائپشتی کۆمه لایهتی و به کارهینانی زاراوه کهیه له لایه ن قسه پیکه رانی زمانه وه، رۆژانه هه ریهک له ئیمه چه ندىن زاراو به کاردههینین به بیئوهی بزانی کى خاوه نی دانانی زاراوه کهیه، ئه وهی په یوسته بزانی ئه وهیه، به په یوهی زانستی کامه یان شیاوترینه بو بابه ته که به کاری بهینین و چاره سه ری گرتی جووت زاراو به کین له زمانی کوردیدا⁽³²⁾.

ته نانه ت هه ندیکجار ئه و زاروانه ی به هه وئى تاکه کهس پیشنیازده کرین، هه ندیکیان سه رکه وتوو دهن، به لام هه ندیکى تریان په سه ند نا کرین و له لایه ن قسه پیکه رانی زمانه وه توانای رۆشتنیان نییه، وه کو زاراو ی "خه پله" به رامبه ر به "حه ب" ی عه ره بیی پیشنیاز کراوه نه رۆشتوو به کار نایه ت. هه روه ها هه ندیک زاراو ماموستا (مه سعود محهمه د) پیشنیازی کردوو هه ندیکیان په سه ندرکاون، وه کو: زاراو ی "دادگا" به رامبه ر به "محکه مه" و زاراو ی "داواکار" به رامبه ر به "مدعی"⁽³³⁾، به لام هه ندیک زاراو ی تر هه یه لای کۆمه لیک بو شتیك به کاردی و ده چیته فه ره نگى تاک و چین و تویره کانیسه وه، بو نمونه /گه لا/ له فه ره نگى ئه و که سه نه ی کاری گۆرینه وهی دراو ده که نبو (دۆلاری ئه مه ریکى) به کاردی، که چی نیستا چوو ته فه ره نگى زمانه وه⁽³⁴⁾.

یه کیك له و میکانیزمانه ی هه میسه له دوای سه ره ئدانى مملانیکان باسی لیه ده کریت چه مکی سازانه (Accommodation)، پرۆسه یه که ده توانریت له رینگایه وه مملانیکان به شیوه یه کی کاتی یان به رده وام که مکریته وه و هاوکاری لیک نزیك کردنه وهی بو چونه جیاوازه کانی نیوان تاکه کان ده کات له رینگای وه ستاندى نا کوکیه کانه وه، یان له رینگای ملکه چکردنی لایه نیک بو لایه نه که ی تر . ئه م زاراویه پشپۆرانی بواری کۆمه ئناسی به کاری دههینین بو گوزارشت کردن له

⁽³²⁾ بزۆن یه حیا محهمه د ، (2016: 74).

⁽³³⁾ مه سعود محهمه د، (2011: 55).

⁽³⁴⁾ رۆژان نوری عبدالله، (2007: 239)

پروژهی رازیکردن و ریکهوتنی نیوان لایه نه کیپرکیکار و ململانیکارهکان، جا دهشیت لایه نهکان دوو کهس یان دوو گروپ یان زیاتر بن. واتا دهکریت بلین سازان پروژهی کوتایی پیهینانی کیبهکی و ململانییه له نیوان لایه نهکان، له ریگهی نه پروژهیهوه ههولدهدریت جاریکی تر په یوهندییهکان به شیوازیکی تازو له سه ر بنچینه یهکی نوی دابریژیتیهوه به مه بهستی جیاکردنهوی خاله لیکچوو جیاوازهکانی نیوانیان، نه پروژهیهش نه نجام دهدریت له ریگای یه کخستنی ئاما نهجهکان و دووباره دارپشتهوهی نهک و مافهکان، یان ریکهوتن له سه ر بنه مای دروستکردنی په یوهندیی نوی بو دهسته بهرکردنی یه کساننی نیوان لایه نهکان له ریگای نیوه ندگیری یان هه ر یگاچاره یهکی تر.

نیوه دا نهوهی شایانی باسه ، له بهرچا وگرتنی لایه نی نه رینی و نه ریینی ململانییه ، تیوری کارلیک پی وایه ململانی شتیکی نه ریینییه ، چونکه هه ر دوو لا شتیکی به دهست دهینن، دامه زراوهکان گۆرانیان به سه ردا دیت و ده بیته هوی ژیا نهوهو کارکردنی دامه زراوهکه ، وه ده توانریت سوودی نیوه رگیریت بو به دیهینانی ئاما نهجهکانی دامه زراوهکه به باشترین شیوه ، بهروشیان وایه ململانی له ناستیکی نزمدا شتیکی سروشتیه ، به لام پیویستیه .

له روهی نه ریینییه وه ململانی ده بیته هوی هه نگیرسانی جهنگهکان و روهخان و کاونکاری و پارچه پارچه کردنی به شهکان له و کاتهی ناتوان بهرگری پیویست له خویان بکهن، وه هه روهها ده بیته هوی راهه ستانی چالاکیهکان و کوکردنهوی رق و کینه و دووبه رکی تا دهگات به شهرو کوشتارو کاونکاری له نیوان تاکهکان و گروپهکاندا . پیویسته پسپورانی زاروه دانان و نوسهران و زمانه وانانی کورد، له سه ر بناغهکانی تیگه یشتن له چه مکی زاروه بو مه بهستیکی و تاکه واتابهک، ته نیا یهک زاروه ده ستیشان بکهن، ناگیان له یه کتر بیت و به کو دهنگی بریار له سه ر دانانی زاروه به دن⁽³⁵⁾.

2/4 رۆلی کۆمه لایه تی

رۆل به چه مکیکی بنه رهتی داده نریت له زانستی کۆمه لناسیدا ، له به ره نهوهی رۆلهکان نه ئقهی په یوه ندی نه نیوان تاک و گروپدا ، کۆمه لگاش پیکدیت له چه ندی رۆلی کۆمه لایه تی، که ده کریت تویرینه وهی رهفتاری تاکه کانیس بکریت له ریگهی نه و رۆلانهی نه نجامی ده دن له چوارچیوهی گروپدا ، گرنگی تویرینه وه کردن له سه ر رۆل و پیگهکان ده گه ریته وه بو نه وهی، که هاوکاریکی باشن بو تیگه یشتن له بوونیادی کۆمه لایه تی . له راستیدا رۆلی کۆمه لایه تی پیکدیت له و بنه ماو پیوه رانهی رهفتاری تاکهکان بوی ملکه چ ده بن به گویرهی نه و پیگه و نه رکه تاییه تهی پیمان ده سپی ردریت به گشتی یان له ناو گروپیکی دیاریکراو له خه نکیدا .

هه رله سه ره تانی دروستبوونه وه جیاوازیی هیه له نیوان نه و نه رکانه ی، که تاکهکان به جیا یا خود به شیوهی گروپ نه نجامی ده دن، له به ره نهوهی تاکهکان هه رییه که یان به شاریه کی دیاریکراو و تاییه تی هه یه و جیاوازه له به شاری نه وانی تر. ته نانه ت له ناو گروپه بچوک و سه ره تاییه کانیسدا تویرینه وهکان سه لماندویانه نه م دابه شکاریه نه رکیانه هه ستیان پیده کریت. نه مهش له به ره نهوهی هه ر له بنه رته دا دابه شکردنی رۆلهکان له نیوان نه ندامانی گروپیکی کۆمه لایه تی جیه جی دهگات

(35) سه ره ره سا بیر مه حمود ، (2017 : 43).

و پېوېستیه دهررونی و ماددییه کانی نه ندامانی گروپه که پرده کاته وه و هاوکاریه کی باشه بۆ گه یشتنی گروپ به ناما نجه کانی له رپنگه ی نه و ئه رک و رۆلانه ی ده که ویتته سه ر شانی تاکه کان به پپی بواری پسپوړی و نه و شاره زایی و لیها توویه ی وه ریان گرتووه⁽³⁶⁾.

شایانی باسه نه و هه وئه تاکه که سیبانه ی له سه ره وه باسیان لیوه کرا به مه به ستی دانانی زاروه، پېوېستی به پاپشتی ته وای کومه لایه تیی هه یه، که واته برپاری کومه لایه تیی رۆلیکی گرنگی هه یه بۆ نه هیشتنی یان رپنگی کردن له دروستبوونی جووت زاروه له زماندا، چونکه تاکه رایی هه وئیکی گرنکه بۆ چاره سه رکردنی نه م کیشه یه، به لام پېوېستی به پاپشتیه کی ته وای لایه نی کومه لایه تیی و سیاسی و ده زگای نه کادیمی و رۆشنیری و ... هه یه، بۆنه وه ی نه و زاروه ی به گونجای ده زانیت له ناو کومه لدا بروت و به کار به یتریت و نه یاری به کاره ی نه رانی زاروه نه توانن بینه رپگر له به رده م به کاره ی نهانی زاروه که دا.

هه ره ها سه ره رای جیاوای تاک بۆ دانانی زاروه له زماندا، جیاواییه کومه لایه تیه کانیس له رووی جینه ره ته مه ن و پله و پایه ی کومه لایه تیی کیشه ی دانانی زاروه دروست ده که ن بۆ نمونه کومه لایه تیک زاروه هه یه هاویه شه له نیوان هه ره و ره گه زه که، وه کو "ماموستا"، "قوتابی"⁽³⁷⁾، به رگدوور، "فه رمانه ر"، "نو سه ر"، نه م زاراوانه نیشه یان لیته دراوه بۆ جیا کردنه وه ی جینه ره⁽³⁸⁾، به لام کومه لایه تیک زاروه ی تر هه یه، که پیشه یه کی تاییه ته و نیشه یان کراوه بۆ یه کی که له ره گه زه کان، بۆ نمونه "چیشته لیان" پیشه یه کی تاییه تی ره گه زی مییه و "شوفیری تاکسی" پیشه یه کی تاییه تی ره گه زی نیره و نیشه یان کراوه، هه ره ها وشه ی جینه ره بۆ نافرته ی ناره زووباز له گه ل جینه ره بۆ پیاوی ناره زووباز جیاوازه، بۆ نمونه بۆ نافرته ی ناره زووباز وشه ی/شوهانی/، /له شفرۆش/ به فراوانی به کار دیت⁽³⁹⁾، هه رگیز نه و وشانه به رامبه ر به پیاو به کار نایه ت، چونکه وشه ی/شوهالی/ پيس / به رامبه ر نه و جو ره پیاوانه به کار دیت⁽⁴⁰⁾، هه ره ها زاروه ی "قه حبه" تاییه ته به نافرته ی ناره زووباز و به رامبه ر به م زاروه یه رپیک زاروه ی "حیز" بۆ پیاوی ناره زووباز به کار دیت، به لام نه م زاراوانه هه رچه نه نیشه یان کراون، جیاوای جینه ره ی له ناو کومه لدا کالبه ته وه، چونکه نه و زاراوانه ی، که بیشت تر ته نها بۆ یه کی که له ره گه زه کان به کار ده هات، نیستا بۆ هه ره دو ره گه زه که به کار دیت، ته نانه ت پیشه یی ده کریت، که نیشه یان کردنی جینه ره ی

⁽³⁶⁾ سه ره ره سابیر مه حمود، (2017: 47)

⁽³⁷⁾ بپروانه، عه بدالوا حید موشیر ده یی، (2010).

⁽³⁸⁾ بپروانه، ناقیستا که مال مه حمود، (2012: 153)

⁽³⁹⁾ به کاره ی نهانی نه و وشانه "جوان-به خش"ن، چونکه به کاره ی نهانی وشه ی/قه حبه/ و /حیز/ تابوه، بۆ زانیاری زیاتر
 وشه ی تابوو، بپروانه، شاخه وان جه لال فه ره ج، (2011).

⁽⁴⁰⁾ کریستین نۆردنستام، و/غازی عه لی خورشید، (2009: 35).

لە کۆمەڵێک زاراوی تریشدا نەمینییت بەهۆی کاتبوونەوهی جیاوازی نیوان رەگەزی نیرومی، بۆنەمۆنە "فیتەر"، "باخەوان"، "قەساب"⁽⁴¹⁾.

ئەوهی لە کۆتایییدا توێژینەوهکە جەختی نەسەردەکاتەوه نەوهیه، کە کێشەیهکی زیندووی کۆمەڵگای ئیەمه فرە زاراوهیهیه لەناو زماندا، چونکە هەرکەسەو بە پێوهی خۆی زاراوهیهک دادەنێت بەرامبەر بە بابەتیەک، بۆیه ئەم کێشەیه پێوستی بە چارهسەریکی گونجاو هەیه، یان ئەبێت بە پێی تیۆری سیمانتیکی پیکهینان چارهسەری جوت زاراوه بکریت، کە ئەم تیۆرییه بە پێی شیکردنەوهی نیشانهواتاییهکان نابێت دوو وشە یان دوو زاراوه هەنگری هەمان نیشانهی واتایی بن، کە رینگەیهکی زانستی گونجاو بۆ چارهسەرکردنی ئەم گرافتە، یان ئەبێت لایەنی کۆمەڵایهتی رۆلی هەبێت لە پشتگیری کردنی تاکگهاریی لەدانی زاراوهدا بە پێوهی زانستی، چونکە ئەبێت دواي رێچکە زانستییهکە بکەوین و تیروانیی کۆمەڵایهتی جیاکەینهوه لە تیروانیی زانستی، بۆئەوهی ئە نجامیکی زانستی بە دەست بێت⁽⁴²⁾.

سەرەرای هەموو ئەوانە ی باسکران و خزانەپوو بۆ یەكخستنی زاراوه، ئەگەر پەسەند نەبوون، ئەوا توێژینەوهکە پێشینیازی نەوهدهکات، کە باشترین رینگا بۆ چارهسەرکردنی گرافتی جوت زاراوه لەزمانی کوردییدا، پیکهینانی ئیژنەیهکی زانستییه نەسەر ئاستی ئەکادیمیایا، کە ئە کۆمەڵێک ئەندامی پێپۆر نەسەر ئاستی هەموو زانکۆکانی هەریمی کوردستان پیکهاتبێت، بۆ بریاردان نەسەر زاراوهیهکی دروست و زانستی بەرامبەر بە هەر دیاردهیهک یان بابەتیەک، کە پێوست بکات زاراوهی بۆدانبەریت.

ئە نجام

1- هیچ وشەیهک لە زماندا هەنگری هەمان نیشانهی واتایی وشەیهکی تر نییه، ئەگەر بە نیشانهیهکی واتایی بچوکیش بێت جیاوازی، چونکە یەك نیشانهی واتایی جیاکەرەوه وادهکات وشەکە واتای نۆی بگەیهنێت، بەلام بەکارهینانی دووانهیی نە وشەدا کاتیەک رینگە پێدراوه، کە بۆ گەیانندی واتای جیاوازییەت، واتە هەمان فۆرم بەکارهیناریتەوه بۆ نیشانهکردنی یەکیەک نەو نیشانه سیمانتیکییانهی نە وشەکەدا هەنگراوه، کەواتە فۆرمەکە بەکاردهیناریتەوه بۆئەوهی واتاییکی تر بگەیهنێت، هەریۆیه دروستبوونی ئەم جۆره نە دووانهیی لە زماندا رینگە پێدراوه، چونکە بۆهەمان واتا بەکارنەهاتووتهوه، بە لکو بۆ گەیانندی واتای جیاوازی بەکارهاتووتهوه.

2- دووانهیی نە زاراوهسازیییدا رینگە پێنادریت، تەنھا نە حالهتیکیدا دووانهیی نە زاراوهسازیییدا گونجاوه، کە نە ئاستی زانستییدا بێت، واتا بەهۆی پێشکەوتنی زانستییهوه بێت و باگراوهندی زانستی نە پشتهوهبێت.

3- وەرگرتن و خواستی وشە ییگانه بۆ ئەو کە لێنەیه، کە زمانەکە فۆرمی بۆ دانەپشتووه، واتا زمان هەرگیز فۆرم بەرامبەر بە واتاییهک وەرناگریت، کە فۆرمی هەبێت بەرامبەری، تەنانەت فۆرمەکەش، کە بۆ واتای نۆی وەردهگیریت، دەخریتە ژیر فۆنۆتاکتیکی زمانی کوردییهوه، نەوهوه وەرگرتن و خواستی وشەش دەبێتە جیگرهوهی مۆرفۆلۆژیانه، بۆئەوهی دەروازی

⁽⁴¹⁾ شوکر گە لانی، گۆقاری زمانناسی، ژماره (10)، (2010: 95).

⁽⁴²⁾ بۆ زانیاری زیاتر نەسەر جیاوازی کۆمەڵایهتی، بروانه، بزۆین یە حیا محەمەد، (2016).

فهرهنگی زمان بهرووی وشه بیگانهدا بکریتهوه، دهبیته به پپی تیوری سیمانتیکی پیکهینان ریگه به هاتنه ناوهوهی وشه و زاروه بدریته، نه بهر نهوهی وشه وهرگیراوه که دووانهیی نه زماندا دروست نهکات.

- 4- بۆ وهرگرتنی وشه نه زاریکی ترهوه، مهرجی سه رهکیی نهوهیه، که نهو زاره که نیینیکی پی پرېکاتهوهو وشه نه بیته به رامبهه بهو دیاردهیه، گه روا نه بیته، نهوا هیئانی وشه زاریکی دیکه به هه مان واتاوه که نیینی فهرهنگه که پرناکاتهوه.
- 5- تاکه گهرایی بۆ دانانی زاروه نه زمانی کوردییدا دروست نابیته، که هه موومان بچینه ژیر فهرمانی نهوهوه، چونکه به ره نهستی زوری دینه پیش، ههروهها نهرووی کومه لایه تییهوه نه یاری به کارهینانی زاروهی بۆ دروست ده بیته، که نه مهش بۆخوی هۆکاریکی سه رهکیی دروستبوونی جووت زاروهیه نه زمانی کوردییدا.
- 6- ده بیته لایه نی کومه لایه تییهی رۆلی هه بیته نه پشتگیری کردنی تاکه گهرایی نه دانانی زاروهدا به پیوهری زانستی، چونکه ده بیته دوا ریچکه زانستییه که بکهوین و تیروانینی کومه لایه تییهی جیابکه یه نهوه نه تیروانینی زانستی، بۆنه وهی نه نجامیکی زانستی به ده ست بیته.
- 7- دوا نه نجامی تویرینه وه که بۆ چاره سه رکردنی گرفتگی جووت زاروه، پیشنیازکردنی لیژنه یه کی زانستییه له سه ر ناستی نه کادییمی، که پیکهاتیبیته نه کومه نییک نه ندای پیسپۆری زاروه دانهری زانستی، نه ناستی هه موو زانکۆکانی هه رییه کوردستاندا بیته.

سه رچاوهکان

- نأقیستا که مال مه حمود (2012)، پروسه سایکۆلۆژییه کان نه زمانی کوردییدا، چاپی یه که م، سلیمانی.
- بزۆین یه حیا محمه د (2016)، نواندنی فهرهنگی نه زمانی کوردییدا، نامه ماجستیر، کۆلیژی زمان، زانکۆی سلیمانی.
- به کر عومهر عه لی و عه بدو لجه بار مسته فا مه عروف (2011)، سنوری کیلگه ی واتایی نه وشه ی بیگانه و رهنگدا، گۆفاری زانکۆی سلیمانی، به شی (B)، ژ 31.
- تریفه عومهر نه حمه د (2013)، پراگماتیکی فهرهنگی و به یه کدا چوونی پیکهاتهکانی، نامه ی دکتۆرا، زانکۆی سلیمانی.
- تریفه عومهر نه حمه د (2015)، زانباری پراگماتیکی نه کرداردا، گۆفاری زانکۆی سلیمانی، به شی (B)، ژ 46.
- سه روه ر سابیر مه حمود (2017)، سروشتی مللانیی رۆل و په یوهندی به پالیشتی کومه لایه تییهوه، نامه ی ماجستیر، زانکۆی سلیمانی.
- شاخه وان جه لال فه ره ج (2011)، تابۆ وهک نمونه یه کی نیوان زمان و کلتور، نامه ی ماسته ر، زانکۆی سلیمانی.
- شوکر گه لانی (2010)، واتای وشه، گۆفاری زمانناسی، ژ 10.
- شه هاب شیخ ته یب (2012)، بنه ماو پیکهاتهکانی زاروه نه زمانی کوردییدا، چاپی یه که م، سلیمانی.
- عه بدو لواجید مو شیر ده زیی (2014)، ریزمانی کوردی (وشه سازی و رسته سازی)، هه ولیر.

- عه‌بدولجه‌بار مسته‌فا مه‌عروف (2012)، ناوه‌ئکردار له‌ فه‌ره‌ه‌نگ و سینه‌تاکسی زمانی کوردیدا، گۆڤاری زانکۆی سلیمانی، به‌شی (B)، ژ
- فاروق عومهر سدیق (2011)، له‌دایکبوونی وشه، چاپی یه‌که‌م، سلیمانی.
- کامیل جه‌سه‌ن به‌سیر (2013)، به‌راوردکاریه‌ک له‌ نیوان زمانی کوردی و زمانی عه‌ره‌بیدا، چاپی دووهم، هه‌ولێر.
- که‌مال جه‌لال غه‌ریب (2012)، پروژه‌ی زاراوه‌ی زانستی کوردی، چاپی دووهم، هه‌ولێر.
- کریستین نۆردنستام (2009)، و: غازی عه‌لی خورشید، زمان له‌ روانگه‌ی ره‌گه‌زه‌وه، هه‌ولێر.
- جه‌مال عه‌بدول (2008)، به‌رکۆئیک زاراوه‌سازی کوردی ته‌ لاشیک تری زانستاندنی زمانی کوردی، چاپی دووهم هه‌ولێر.
- هیمن عه‌بدولجه‌مید شه‌مس (2006)، شیواز و ده‌ربهرین له‌ بۆنه‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌کاندا، نامه‌ی ماجستێر، زانکۆی کۆیه.
- محهمه‌دی مه‌حوی (2009)، زانستی هیما " هیما، واتاو واتالییکدانوه، به‌رگی یه‌که‌م و دووهم، سلیمانی.
- محهمه‌دی مه‌حوی (2010)، مۆرفۆلۆژی و به‌یه‌که‌داچونی بیکهاته‌کان (مۆرفۆلۆژی کوردی)، به‌رگی یه‌که‌م، سلیمانی.
- محهمه‌د ره‌زا باتنی (2015)، و: ئاکۆ عه‌بدولاکه‌ریم، ده‌رباره‌ی زمان، چاپی یه‌که‌م سلیمانی.
- مه‌سعوود محهمه‌د (2011)، زاراوه‌سازی پیاوانه، چاپی دووهم، هه‌ولێر.
- محهمه‌د مه‌جید سه‌عید (2015)، فه‌ره‌ه‌نگ و پرۆسه‌ی به‌لیکسیه‌مبوون، نامه‌ی ماجستێر، زانکۆی سلیمانی.
- موخازه‌ری پروفیسۆر د. محهمه‌دی مه‌حوی، زانکۆی سلیمانی پسرۆر له‌ زانستی زمانی کوردیی، که‌ له‌ سالی 2015 له‌ ژێر ناویشانی (لیکسیکۆگرافی) دا، وتوویه‌تییه‌وه.
- چاوپیکه‌وتن، جه‌بار مسته‌فا مه‌عروف، 2018/3/6
- Haritini kallergi (2015), Reduplication at the word level .
- Martin haspelmath – Andrea D.sims (2011), Understanding morphology, Second edition, British.
- Phil (1992), The representation of lexical semantic information.
- <https://www.google.com/search?tmb=bks&q=lexm#q=lexeme+definition>

Abstract

This study (Term between scientific and social conflicts), Tries to unify the dialects and eliminate the doubling use of term in Kurdish language, Reduplication means reusing and doubling lexical items of language, which replaces morphology and considered as another form of word construction. This is acceptable in language, when the word is being used to convey new meaning, because according to semantic feature theory no word carries the same meaning in a specific language or are least they are slightly different. Thus, this is a way to eliminate doubling in language, but the present study has reached to the point that morphological doubling in language is suitable when the form is used for a different symbol and convey a new message a messaging.

However, doubling in dialect which is the focus of the study, will not be allowed except in one case, which is scientific development. In another words, doubling in terms is acceptable when it has a scientific background. Moreover, concerning putting terms, individualism has an important Role, only if correct and scientific terms parallel to a language subject and supporting these efforts by people to eliminate doubling use of term in language, since unifying terms needs social aid and support, as it is necessary to follow the scientific approach and differentiating social viewpoints from scientific ones with a scientific criterion to achieve a proper, right and scientific result.